

Η κριτική ψυχολογία στη Νότια Αφρική: κοιτάζοντας πίσω και κοιτάζοντας εμπρός*

Εισαγωγή

Η Ψυχολογία στη Νότια Αφρική έχει περισσότερες ομοιότητες απ' ό,τι διαφορές με την Ψυχολογία σε οποιοδήποτε άλλο μέρος του κόσμου. Το ίδιο ισχύει και για την κριτική ψυχολογία. Εδώ, όπως και αλλού, η ψυχολογία είναι προϊόν αλλά και παραγωγός του παγκόσμιου καπιταλισμού, και εδώ, όπως και αλλού, η κριτική ψυχολογία είναι μέρος της παγκόσμιας ημερήσιας διάταξης προτεραιοτήτων αντίστασης. Γι' αυτόν το λόγο, η τάση να εστιάσει κανείς την προσοχή του σε τοπικές ιδιαιτερότητες –όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει, για παράδειγμα, σε μια έκθεση της American Psychological Association για την Νότια Αφρική (βλ. Murray 2002)– εμπεριέχει τον κίνδυνο της υπόθαλψης ενός επιφανειακού εξωτισμού σε βάρος της αντιμετώπισης των πραγματικών ζητημάτων που αφορούν τον συγκεκριμένο κλάδο και το επάγγελμα διεθνώς. Ενδέχεται, επίσης, να θέσει περιορισμούς στη δυνατότητα της κριτικής ψυχολογίας να διαμορφώνεται ως κάτι περισσότερο από μια τοπική μορφή αντίστασης και να περιορίσει την αναφορά στην «κυρίαρχη ψυχολογία» ως κομβικό σημείο στην κοινωνική κατασκευή της υποκειμενικότητας, της εμπειρίας και της ανθρώπινης δραστηριότητας. Μια επισκόπηση των κριτικών και των συντηρητικών τάσεων και παραδόσεων στη Νοτιοαφρικάνικη Ψυχολογία ίσως να φαίνεται χωρίς νόημα για έναν ακόμα λόγο: το περιορισμένο μέγεθος του κλάδου τοπικά. Συγκεκριμένα, υπάρχουν μόνο 8.000 περίπου καταγεγραμμένοι ψυχολόγοι στη Νότια Αφρική – συγκριτικά με τους 250.000 στις ΗΠΑ (Louw, 2002).

Ωστόσο, με αυτές τις επιφυλάξεις, υπάρχουν κάποιοι σημαντικοί λόγοι που καθιστούν αξιόλογο εγχείρημα την ανάληψη ενός ερευνητικού σχεδίου όπως το παρόν. Πρώτον, η παρουσίαση μιας τέτοιας επισκόπησης, σε συνδυασμό με παρόμοιες τοπικές επισκοπήσεις, ίσως, είναι ένας τρόπος να βρεθούν δεσμοί με παραδόσεις άλλων τόπων και γι' αυτό ένας τρόπος να ενισχυθούν δίκτυα και να δημιουργηθούν μορφές συνεργασίας που πιθανώς θα επικεντρώσουν την πρακτική της κριτικής ψυχολογίας σε μορφές παγκόσμιας αντίστασης με περισσότερες δυνατότητες. Δεύτερον, η Νότια Αφρική είναι εξίσου καλό παράδειγμα με οποιοδήποτε άλλο σχετικά με το πώς η κυρίαρχη ψυχολογία τοποθέτησε τον εαυτό της απέναντι

Ο Desmond Painter είναι Λέκτορας ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Stellenbosch της Νότιας Αφρικής.

Ο Martin Terre Blanche είναι Λέκτορας στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Νότιας Αφρικής.

*Η μετάφραση από τα αγγλικά έγινε από τον Σταύρο Ψαρουδάκη και τους εταίρους του αφιερώματος.

ναντι στη νεοαποικιοκρατία, τον ρατσισμό, την καπιταλιστική εκμετάλλευση και τις νεοφιλελεύθερες ιδεολογίες της αγοράς, όπως επίσης, και ως προς τη δυνατότητα των κριτικών εναλλακτικών προσεγγίσεων να διαταράζουν αυτές τις ιδεολογικές συνεννοχές και να δημιουργούν θύλακες αντίστασης.

Γι' αυτόν το λόγο, στη συνέχεια, επισκοπούμε τόσο κυρίαρχες όσο και κριτικές τάσεις της ψυχολογίας κατά τη διάρκεια και μετά την εποχή του απαρχαίντ – επιχειρώντας, συνελπώς, να καταδείξουμε πώς οι τοπικές εξελίξεις συναρθρώνονται με εξελίξεις σε άλλους τόπους. Θα υποστηρίξουμε, επίσης, ότι από το 1994 και μετά τόσο οι κυρίαρχες όσο και οι κριτικές εκφάνσεις της ψυχολογίας έχουν παρουσιάσει άνθιση στη Νότια Αφρική. Ενώ οι κριτικές δραστηριότητες με ολοένα και αυξανόμενο ρυθμό αποκτούν θεμιτές θέσεις σε εγχειρίδια, προγράμματα προπτυχιακών σπουδών, στη μεταπτυχιακή έρευνα και σε διάφορους τομείς εφαρμογών και παρέμβασης, το πεδίο ανάπτυξης της ψυχολογίας εξακολουθεί να εντοπίζεται σε μια βιομηχανία ατομικής ψυχοθεραπείας αμερικανικού τύπου, επαγγελματικά επιθετική και προσανατολισμένη στην αγορά. Στα συμπεράσματά μας συλλογίζομαστε τις προκλήσεις και τις δυνατότητες που παρουσιάζει και προσφέρει αυτό το ακαδημαϊκό και επαγγελματικό τοπίο για την ανάπτυξη της κριτικής ψυχολογίας στη Νότια Αφρική (και αλλού).

Μη Κριτική Ψυχολογία I – η Ψυχολογία έρχεται στην Αφρική

Η ανάπτυξη της ψυχολογίας στη Νότια Αφρική ακολουθεί μια παράλληλη πορεία με τη διεθνή ιστορία του κλάδου. Ευθύς εξαρχής κυριαρχήθηκε κυρίως από αμερικάνικες διανοητικές και μεθοδολογικές τάσεις και οι πρώτοι ψυχολόγοι της Νότιας Αφρικής εισήγαγαν και προσάρμοσαν ενθουσιωδώς διάφορα ψυχολογικά εργαλεία και τεχνολογίες, όπου κυριάρχησαν τα τεστ νοημοσύνης, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν στην εκπαίδευση και τη βιομηχανία (Foster 1993· Louw & Foster 1991). Ευνοώντας πάντοτε την εφαρμοσμένη έρευνα, αντί τη βασική, η εξέταση της νοημοσύνης έγινε πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το ατού της Ψυχολογίας στην ορθολογική και επιστημονική αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων – στα οποία εκείνη την εποχή κυριαρχούσαν τα ζητήματα της «ψυχικής υγιεινής», των «φυλετικών σχέσεων» και το επονομαζόμενο «πρόβλημα του φτωχού λευκού», στο πλαίσιο των προκλήσεων μιας οικονομίας προς εκβιομηχάνιση, διαχωρισμένης στη βάση ταξικών και φυλετικών διακρίσεων (Lipton 1985· Terreblanche 2003).

Η ανταπόκριση της Ψυχολογίας σε αυτά τα προβλήματα απείχε πολύ από το να είναι προοδευτική. Τόσο με την ενεργητική της συνηγορία για την πολιτική του απαρχαίντ, βασισμένη στα «αποτελέσματα» ψυχικών δοκιμασιών όσο και με την εμφανή επιστημονική «ουδετερότητά» της σ' ό,τι αφορούσε ζητήματα διακρίσεων και κοινωνικής ανισότητας (όλο και περισσότερο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) – στη βιομηχανία, για παράδειγμα –, η ψυχολογία σμίλεψε τον επαγγελματικό της θώκο υπηρετώντας ένα έκδηλο ρατσιστικό-καπιταλιστικό σύστημα. Αυτή η τελευταία πτυχή σίγουρα δεν αποτελεί κάποια «ανωμαλία» στη διεθνή ιστορία της ψυχολογίας. Στην πραγματικότητα, με τη φαινομενικά ουδέτερη επιστημονική συμβολή της στο λεξιλόγιο και στις τεχνολογίες που κατέστησαν δυνατή την «ορθολο-

γική» διαχείριση πεδίων, όπως η «Μαύρη εργασία» (black labour) και οι «φυλετικές σχέσεις», η ψυχολογία στη Νότια Αφρική συνέκλινε ακριβώς στο ρόλο τον οποίο ο Nikolas Rose (1989) αποδίδει γενικά στις ψυχολογικές επιστήμες: τη μετάφραση της υποκειμενικότητας «σε νέες γλώσσες διακυβέρνησης, σχολείων, φυλακών, εργοστασίων, της αγοράς εργασίας και της οικονομίας» και στη συγκρότηση της «υποκειμενικότητας και της διυποκειμενικότητας καθαυτές ως πιθανών αντικειμένων ορθολογικής διαχείρισης» (σ. 106).

Οι παραλληλισμοί ανάμεσα στην ανάπτυξη της ψυχολογίας στη Νότια Αφρική και σε άλλες χώρες επίσης ισχύουν για την εποχή μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Για άλλη μια φορά, σε αντιστοιχία με τις χώρες προέλευσής της, η ψυχολογία, μετά το σχηματισμό του πρώτου επαγγελματικού σώματός της το 1948, παρουσίασε γρήγορη ανάπτυξη και ταχεία επαγγελματικοποίηση (Louw & Foster 1991· Louw 2002). Ο εν λόγω κλάδος και η πρακτική του δεν ήταν πλέον προσδεμένοι στη μέτρηση της νοημοσύνης και δεν περιοριζόταν στην εκπαίδευση και τη βιομηχανία, αλλά επεκτάθηκαν επίσης και σε πολλές άλλες περιοχές της κοινωνικής και της ατομικής ζωής – σε μεγάλο βαθμό μέσα από μια αυξανόμενη εστίαση στην εκπαίδευση κλινικών ψυχολόγων και αργότερα συμβουλευτικών, δηλαδή στην ψυχοθεραπευτική βιομηχανία. Ο νοτιοαφρικάνικος χώρος και στο ακαδημαϊκό πεδίο θύμιζε όλο και περισσότερο την αρχιτεκτονική του σχηματισμού και της εξειδίκευσης του κλάδου διεθνώς, αναπτύσσοντας σαφείς διακρίσεις ανάμεσα στους διάφορους «υποκλάδους», όπως την Αναπτυξιακή Ψυχολογία, την Κοινωνική Ψυχολογία, την Περιβαλλοντική Ψυχολογία, κτλ., που διδάσκονταν σε διαρκώς αναπτυσσόμενα ανεξάρτητα Τμήματα Ψυχολογίας.

Το μεγαλύτερο επίτευγμα του κυρίαρχου ρεύματος της ψυχολογίας στη Νότια Αφρική ήταν, πιθανόν, η τάση να κρατά την πολιτική έξω από την ψυχολογία –ή, τουλάχιστον, να την αποκρύπτει– παρά την επεκτεινόμενη επιρροή της ψυχολογίας σε διάφορες σφαίρες της διακυβέρνησης, της εκπαίδευσης, της κοινωνικής έρευνας και παρέμβασης. Αυτό επιτεύχθηκε πρώτα και κύρια με την άσκηση μιας πολιτικής επιστημονικής και επαγγελματικής ουδετερότητας. Οι Durheim & Mokeki (1997), για παράδειγμα, δείχνουν σε μια ανάλυση περιεχομένου του *South African Journal of Psychology* ότι, ενώ το 32% των κειμένων που δημοσιεύτηκαν σε αυτό το περιοδικό από το 1970 ως το 1995 έθεταν με κάποιο τρόπο το ζήτημα της φυλής, τα περισσότερα απ' αυτά, ειδικά την εποχή του απαρχαίνι, επιχειρούσαν να το κάνουν αυτό με έναν μη αξιολογικό (value-free) και επιστημονικό τρόπο. Στην ίδια κατεύθυνση, οι Terre Blanche & Seedat (2001) αναχνεύουν πως, σε μια περίοδο σαράντα χρόνων, οι πολιτικές των τάξεων, των φυλών και των κοινωνικών φύλων εισήχθησαν στην έρευνα της βιομηχανικής ψυχολογίας στο Εθνικό Ινστιτούτο για την Έρευνα Προσωπικού (National Institute for Personnel Research - NIPR) όχι έκδηλα με τη μορφή φυλετικής προκατάληψης (οι περισσότεροι ερευνητές του NIPR ισχυρίζονταν μάλιστα ότι ήταν αντίθετοι στο απαρχαίνι), αλλά μέσα από προσπάθειες για επαγγελματική ουδετερότητα και ουδετερότητα του κλάδου.

Η δεύτερη στρατηγική με την οποία η πολιτική τέθηκε εκτός της επικράτειας της ψυχολογικής πρακτικής και έρευνας ήταν η παρουσίαση της πολιτικής ως «πολιτισμού». Αυτή η στρατηγική συνοπτικά συνίσταται στην αντιμετώπιση των δομικών απαιτήσεων για ανισότητα, πάνω στις οποίες στηριζόταν η πολιτική και οικονομική κυριαρχία της λευκής μειοψηφίας, ως αντικειμενικών δεδομένων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Αντιμετωπιζόνταν

ως «διαφορές» που θα μπορούσαν να μελετηθούν αντικειμενικά και να υποστούν ορθολογική διαχείριση από την Ψυχολογία. Η Βιομηχανική Ψυχολογία, για παράδειγμα, ερευνήσε τον πολιτισμό, τις κοσμοθεωρίες (worldviews) και τη λεγόμενη «αφρικάνικη προσωπικότητα», τα οποία συχνά συνοδεύονταν από τις κατάλληλες φιλελεύθερες λεπτότητες σχετικά με τη συνεκτικότητα και την ισότητα των άλλων τρόπων ζωής, προκειμένου να θέσει το ζήτημα της (έλλειψης της) παραγωγικότητας ως συνάρτηση του «πολιτισμικού» χάσματος μεταξύ των κοσμοθεωριών και των αξιακών συστημάτων των (μαύρων) εργατών και της (λευκής) διοίκησης (Nzimande 1984· Fulager & Paizis 1986). Εδώ, η έννοια του «πολιτισμού», φορτισμένη με εξωτικές, ουσιοκρατικές αναφορές στον «Αφρικανό», απέκρινε τις ουσιαστικότερες κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της εργασίας των μαύρων σε καθεστώς απαρχαίντ και τις πραγματικές εμπειρίες των μαύρων εργατών.

Μια τρίτη στρατηγική αποπολιτικοποίησης που χρησιμοποιήθηκε από τον κλάδο στη Νότια Αφρική συνίστατο στην «ίση μεταχείριση» όσον αφορά την έκδηλη αποδοκιμασία πολιτικών πρωτοβουλιών – άσχετα από το αν αυτές είχαν προοδευτική ή αντιδραστική προέλευση. Έτσι, για παράδειγμα, όταν ένας τομέας της Νοτιοαφρικανικής Ψυχολογικής Ένωσης (South African Psychological Association – SAPA) στα τέλη της δεκαετίας του 1950 αντέδρασε στο να γίνει μέλος του ένας νέγρος ψυχολόγος και απέσπασε την υποστήριξη του τότε πρωθυπουργού Hendrik Verwoerd (του «αρχιτέκτονα του απαρχαίντ», ο οποίος επίσης ήταν ψυχολόγος), αυτό εμφανίστηκε από τη SAPA ως απρεπής πολιτική ανάμειξη και οι αντιδραστικοί εξαναγκάστηκαν να σχηματίσουν μια συντηρητική ομάδα που αποσιώπησε.

Ωστόσο, όπως θα περίμενε κανείς, οι νοτιοαφρικανοί ψυχολόγοι, ακόμα κι όταν αποζητούσαν να μιμηθούν τους ΕυρωΑμερικανούς ομολόγους τους, επίσης εξαρχής ένωσαν την ανάγκη να προσθέσουν «τοπικό χρώμα» στο τυποποιημένο προϊόν. Αυτό εκφράστηκε, μεταξύ άλλων, με την ανάπτυξη κάποιων έξυπνων τοπικών ψυχομετρικών τεστ και θεωριών (βλ. Taylor 1994), εκφράστηκε μέσα από μελέτες για το ρατσισμό που απέκλιναν από το κυρίαρχο αμερικανικό παράδειγμα, όπως η πολύ πρωτότυπη ιστορικοψυχολογική εργασία του MacCrone (1937) για τη συνοριακή προσωπικότητα (frontier personality), οι εν εξελίξει ακαδημαϊκές ονειροπολήσεις περί «ιθαγενούς Ψυχολογίας» (βλ. Holdstock 2000 για μια σύνοψη), καθώς και οι εκτεταμένες διαμάχες σχετικά με τη συνάφεια (π.χ. Dawes 1985, 1986· Nell 1990). Αυτά έχουν αφήσει μια ανάμεικτη κληρονομιά. Ενώ η διαμάχη για τη συνάφεια, για παράδειγμα, έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην πολιτική εξέταση της ψυχολογίας και, αργότερα, στην ανάπτυξη θεματικών κριτικής, φαίνεται επίσης, αναδρομικά, ότι σε πολλές περιπτώσεις υπήρξε υπερβολικά επιφυλακτική και εσωστρεφής. Παρομοίως στις περισσότερες απόπειρες των νοτιοαφρικανών ψυχολόγων κατά τα χρόνια του απαρχαίντ να δημιουργήσουν μια αυθεντική ιθαγενή αφρικανική Ψυχολογία από τα χαμηλά στρώματα της «δυτικοποίησης» και της «αστικοποίησης» έχουν σήμερα αποκτήσει μια πατρωναριστική και τουριστική ποιότητα, που προκαλεί αμηχανία.

Κριτική Ψυχολογία Ι – Η αυτοκρατορία αντεπιτίθεται

Όμως δεν ήταν όλη η Ψυχολογία εξίσου ένοχη για την ενεργή ή παθητική υποστήριξη του συστήματος του apartheid. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 προοδευτικοί λευκοί και ένας αυξανόμενος αριθμός νέγων ψυχολόγων έχουν αρχίσει να διαμορφώνουν εναλλακτικά προγράμματα για την έρευνα και την πρακτική τους. Αυτοί οι πανεπιστημιακοί και οι ασχολούμενοι στην πράξη με την ψυχολογία, τόσο ατομικά όσο και ως μέρος της οργανωμένης αντίθεσης στο apartheid, όχι μόνο πρωτοστάτησαν στην προσπάθεια να τεθούν τα ζητήματα των κλιμακούμενων πολιτικών κρίσεων που βασάνιζαν τη Νότια Αφρική εκείνη την περίοδο, αλλά, επίσης, άρχισαν να αποκαλύπτουν το πολιτικό ασυνείδητο της ίδιας της ψυχολογικής επιστήμης και πρακτικής.

Από αυτή την άποψη οι κριτικοί ψυχολόγοι στη Νότια Αφρική εστίασαν την προσοχή τους αρχικά στη σχέση ψυχολογίας και αποικιακών συστημάτων και, αργότερα, συστημάτων apartheid του ρατσιστικού καπιταλισμού (π.χ. Ivey 1986· Whitaker 1991). Με τον καιρό όμως επεκτάθηκαν και συμπεριέλαβαν στις αναλύσεις τους πιο συγκεκριμένες κριτικές της περιθωριοποίησης από την ψυχολογία των μαύρων προοπτικών (black perspectives), των προοπτικών των γυναικών, καθώς και ευρύτερων πλεγμάτων μεταξύ εξουσίας και γνώσης που συνέδεαν τις ψυχολογικές τεχνολογίες με τη ρύθμιση και τη διακυβέρνηση υποκειμενικότητας και σωμάτων, που διατυπώθηκαν μέσα από μια σειρά (εν εξελίξει) αντιπαραβολών με τον Φουκώ (π.χ. Butchart 1998).

Αυτές οι κριτικές προτεραιότητες εμφανίστηκαν στη νοτιοαφρικανική ψυχολογία σε διάφορες μορφές και τοποθεσίες από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μετά. Αν και δεν επρόκειτο για ένα συνειδητά αυτοπροσδιοριζόμενο κίνημα, το οποίο έχει κοινές θεωρητικές πηγές, μεθόδους ή έστω ένα σχετικό δίκτυο ακαδημαϊκών και ακτιβιστών, η κριτική ψυχολογία κατάφερε πάντως σε αυτή τη χώρα, στα 10 χρόνια πριν τη δημοκρατία (1994), να έχει επιτυχία στη δημιουργία θεσμικών χώρων για τον εαυτό της. Σ' αυτούς τους θεσμικούς χώρους συμπεριλαμβάνονταν: Τμήματα Ψυχολογίας που άρχισαν να προσφέρουν μαθήματα κριτικής ψυχολογίας· προοδευτικοί συνάδελφοι που ενσωμάτωσαν την κριτική θεωρία στη διδασκαλία ή την εκπαίδευση που πρόσφεραν σε διάφορα πεδία της ακαδημαϊκής ή εφαρμοσμένης ψυχολογίας· ομάδες ενάντια στο apartheid, όπως ο Οργανισμός για Κατάλληλες Κοινωνικές Υπηρεσίες στη Νότια Αφρική (Organisation for Appropriate Social Services in South Africa – OASSSA), οι Ψυχολόγοι Ενάντια στο Apartheid (Psychologists Against Apartheid) και ο Νοτιοαφρικανικός Οργανισμός Κοινωνικών Υπηρεσιών και Υπηρεσιών Υγείας (South African Health and Social Services Organisation – SAHSSO)· το εναλλακτικό επιστημονικό περιοδικό «Psychology In Society» (PINS)· και ένας αυξανόμενος αριθμός κριτικά προσανατολισμένων συνεδρίων, όπως αυτά που διοργανώνονταν ετησίως από τον OASSSA στα τέλη της δεκαετίας του 1980.

Στο υπόλοιπο αυτής της ενότητας χαρτογραφούμε μερικές μόνο σημαντικές στιγμές της κριτικής ψυχολογίας στη Νότια Αφρική από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 έως το 1994. Θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην Κοινωνική και στην Κοινοτική Ψυχολογία ως μορφές μιας πρωτοκριτικής ψυχολογίας, στην πιο ριζοσπαστική αποδόμηση των συμπλεγμάτων εξουσίας-γνώσης στην ψυχολογία από προοδευτικούς (ωστόσο στην πλειοψηφία τους

«λεικούς») πανεπιστημιακούς, και στην ακόμα πιο ριζοσπαστική παρέκκλιση από την κυρίαρχη –«λευκή»– ψυχολογία από μια σειρά μαύρων ψυχολόγων και ακτιβιστών οι οποίοι υποθετούν μορφές της φιλοσοφίας της «Μαύρης Συνείδησης» (Black Consciousness).

1) Αφήνοντας το Λας Βέγκας: πρωτοκριτικές Ψυχολογίες

Στην αρχή της δεκαετίας του 1980, προοδευτικοί Κοινωνικοί Ψυχολόγοι στη Νότια Αφρική επιχείρησαν έναν σημαντικό θεωρητικό και γεωπολιτικό αναπροσανατολισμό του πεδίου τους: ενστερνίστηκαν μια περισσότερο κοινωνική ψυχολογία, την οποία ευρωπαϊοί πανεπιστημιακοί προήγαγαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 ως μια ρητή, προγραμματική εναλλακτική προσέγγιση στο κυρίαρχο ρεύμα αμερικανικού τύπου. Αυτή η ευρωπαϊκή παράδοση, που εκφράστηκε καλύτερα στη Θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας (Social Identity Theory – SIT) και στη Θεωρία των Κοινωνικών Αναπαραστάσεων (Social Representations Theory) πραγματικά επέκτεινε τη στοχοθεσία της Κοινωνικής Ψυχολογίας, προκειμένου να συμπεριλάβει τουλάχιστον μερικώς δομικές παραμέτρους, όπως οι ταξικές ή φυλετικές ανισότητες κατά τη διαπραγμάτευση ζητημάτων, οι διομαδικές σχέσεις και η ταυτότητα.

Στη Νότια Αφρική η SIT ήταν κυρίως αυτή που έδωσε κάποια θεωρητικά μέσα για την υπέρβαση του ατομικισμού, του στενού εμπειρισμού και της συχνά τετριμμένης φύσης της Αμερικανικής Κοινωνικής Ψυχολογίας –μιας παράδοσης η οποία ήταν κυρίαρχη και στη Νότια Αφρική–, στις προσεγγίσεις των προκαταλήψεων και της προσωπικότητας, της θεωρίας επαφής και των μετρήσεων των στάσεων και της κοινωνικής απόστασης (Foster & Louw-Potgieter 1991). Εν συντομία, η SIT προσέθεσε στο υπάρχον σώμα έρευνας για το ρατσισμό μια θεωρητική προοπτική, που διαφωτίζει κάποιες από τις δομικές διαστάσεις της φυλετικής και ταξικής ανισότητας, τα ιδεολογικά σχήματα τα οποία νομιμοποιούσαν το συγκεκριμένο στάτους κβό, καθώς και τους ψυχολογικούς παράγοντες αναστολής και διευκόλυνσης της κοινωνικής –και όχι μόνο ατομικής– αλλαγής. Μαζί με την επαναφορά αποσιωπημένων ζητημάτων, όπως τα συλλογικά κινήματα και οι μάζες, αυτή η εξέλιξη ξεπέρασε κατά πολύ τον κοινωνικό ατομισμό και τον «συντηρητικό» πολιτικό φιλελευθερισμό των προσεγγίσεων περιορισμού του ρατσισμού μέσα από τον «περιορισμό των προκαταλήψεων και των στερεότυπων», που ήταν χαρακτηριστικά του αμερικανικού μοντέλου.

Φυσικά, οι ευρωπαϊκές εξελίξεις στην κοινωνική ψυχολογία, συγκεκριμένα η SIT, διατήρησαν τη βασική οντολογική διάκριση ανάμεσα στην ψυχολογία (ως πεδίο γνωστικών-αντιληπτικών και συναισθηματικών διαδικασιών) και την κοινωνία, συνοδευόμενη από μια πίστη σε παραδοσιακές επιστημολογίες και μεθοδολογίες. Αυτές οι πτυχές προβλήθηκαν αργότερα σε συντριπτικές επιστημολογικές και πολιτικές κριτικές από μαρξιστές, μεταδομιστές και κονστρουξιονιστές κοινωνικούς ψυχολόγους (π.χ. Henriques 1984), και με το χρόνο η Ανάλυση Λόγου αντικατέστησε τη SIT ως προτιμώμενη προσέγγιση στην κριτική κοινωνική ψυχολογία του ρατσισμού, της ταυτότητας και των διαδικασιών κατηγοριοποίησης. Η πρωτοκριτική κοινωνική ψυχολογία, ωστόσο, στις διάφορες μορφές της, συνέβαλε σημαντικά (σε μεγάλο βαθμό και λόγω της πολιτικής ακεραιότητας μερικών από τους υποστηρικτές της) στον αγώνα ενάντια του απαρχαίνι, σε πεδία όπως η μέριμνα ψυχικής υγείας για πολιτικούς κρατούμενους και θύματα βασανιστηρίων (Foster with Davis &

Sandler 1987), η κατάθεση ενώπιον δικαστηρίου για αγωνιστές/ακτιβιστές (Friedman 1989), καθώς και η υποστήριξη της αλλαγής της νομοθεσίας για τη συλλογική δράση και τον έλεγχο του πλήθους (Heymann, Brown, Fijnaut & Foster 1992).

Η Κοινωνική Ψυχολογία ανέκαθεν υποσχόταν να είναι κάτι περισσότερο από μια απλή ημιαπόκλιση από τις κυρίαρχες, κυρίως αμερικάνικες, προσεγγίσεις στο πεδίο της ψυχολογικής παρέμβασης. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των Seedat, Duncan και Lazarus (2000, σ. 4), «η Κοινωνική Ψυχολογία σχετίστηκε με ευρέα δημοκρατικά κινήματα στην προσπάθεια να αποκαλύψουν καταπιεστικές κρατικές δομές και ιδεολογικούς κρατικούς μηχανισμούς» και «ενστερνίστηκε μια ριζοσπαστική πρόκληση των θεμελίων, της θεωρίας, της μεθόδου και της πρακτικής της ψυχολογίας που παράγουν διακρίσεις». Αυτή η υπόσχεση μερικώς μόνο εκπληρώθηκε, κυρίως, με το να γίνει ένας τόπος όπου η ψυχολογία, η ψυχική υγεία και η φύση της παροχής υπηρεσιών ψυχικής μέριμνας θα μπορούσαν να εξεταστούν με ριζοσπαστικό τρόπο. Έτσι, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι η Κοινωνική Ψυχολογία ήταν το δεύτερο πιο συχνό θέμα στο οποίο γινόταν αναφορά στο *PINS* από το 1983 έως το 1988 (Seedat 1990).

Η Κοινωνική Ψυχολογία, ωστόσο, παρά την επαναστατική της υπόσχεση και ορισμένες εξαιρέσεις, παρέμενε ένα αμερικανικό προϊόν και μια ακόμα ψυχολογική προσέγγιση που εφαρμοζόταν, κατά κύριο λόγο, σε συμβατικά πανεπιστημιακά και κλινικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Έτσι η Κοινωνική Ψυχολογία αναταράχθηκε πολλές προβληματικές θέσεις σχετικά με την παραγωγή και την εφαρμογή γνώσης, την κοινωνική δράση και την ψυχολογία ως επάγγελμα – για να μην αναφεθούμε στις αντιλήψεις περί «κοινότητας», «πολιτισμού» και «φυλής». Το γεγονός ότι η Κοινωνική Ψυχολογία ως τέτοια δεν ήταν (και δεν είναι) πανάκεια για όλα τα κοινωνικά και τα ψυχικά προβλήματα καθίσταται σαφές από περιορισμούς της που εντοπίσανε συγγραφείς, όπως οι Seedat, Duncan και Lazarus (2001), οι Pretorius-Heuchert και Ahmed (2001), καθώς και οι Hamber, Masilela και Terre Blanche (2001). Σύμφωνα με τους τελευταίους, «οι νοτιοαφρικανοί κοινωνικοί ψυχολόγοι, παρά κάποιες ευγενείς προσπάθειες να ασχοληθούν με «ουσιαστικά» κοινωνικά ζητήματα, ιστορικά έχουν γίνει λεία (...) ατομικιστικών, ιδεαλιστικών και σχετικοκρατικών τάσεων» (σ. 63).

2) Αποδομώντας (και μερικές φορές αναδομώντας) την Ψυχολογία

Οι πρωτοκριτικές μορφές Κοινωνικής Ψυχολογίας και Κοινωνικής Ψυχολογίας απείθιθαν γενικά την κριτική τους στην ελλειμματικότητα της ψυχολογίας σ' ό,τι αφορά την καταλληλότητα και τη σχετικότητα της, την εφαρμογή ή την πολιτική δέσμευσή της, ωστόσο εξακολουθούσαν να παραχωρούν στην ψυχολογία επιστημονικό άσυλο όσον αφορά τον εμπειρισμό και τις συγκεκριμένες μεθοδολογικές προδιαγραφές. Σε αντιδιαστολή με την εν λόγω τάση, ένας αυξανόμενος αριθμός προοδευτικών ψυχολόγων άρχισε να ασκεί κριτική στον κλάδο σε ένα πιο θεμελιακό επίπεδο. Έτσι ορθά, η κριτική ψυχολογία αναπτύχθηκε μέσα από μια παραγωγική αντιπαραβολή με διάφορες κριτικές παραδόσεις, που όλες θεωρούσαν ότι η ύπαρξη και η ευρεία κυκλοφορία της ψυχολογικής γνώσης και κατάρτισης αναδύθηκε όχι από ουδέτερα επιστημονικά ενδιαφέροντα αλλά από την κατασκευή, την κωδικοποίηση και τη ρύθμιση ανθρωπίνων υποκειμενικοτήτων σε σχέση με τις ειδικές κοι-

νωνικές, βιομηχανικές και πολιτικές απαιτήσεις της αναπτυσσόμενης Δύσης και των αποικιών της.

Στη συνέχεια κριτικοί ψυχολόγοι αποδόμησαν διάφορα πεδία της ψυχολογικής επιστήμης και πρακτικής στη Νότια Αφρική, αποκαλύπτοντας με σπουδή τους αστικούς, ρατσιστικούς και έμφυλους τρόπους υποκειμενοποίησης που λειτουργούν μέσα σε (αλλά και λειτουργούνται από) πεδία γνώσης όπως η Συμβουλευτική και Κλινική Ψυχολογία (Anonymous 1986· Dawes 1985· Turton 1986), η Βιομηχανική Ψυχολογία (Nzimande 1984· Fullager & Paizis 1984· Hayes 1987), η Εκπαιδευτική Ψυχολογία (Whitaker 1991), η Πολιτισμική και η Διαπολιτισμική Ψυχολογία (Miller 1989), τα φαινομενολογικά και ανθρωπιστικά κινήματα (Ivey 1986· Swartz 1986) και η βιομηχανία ψυχομετρικών δοκιμασιών (Sehlapelo & Terre Blanche 1996). Παρόμοια αντιμετώπιση επιφυλάχθηκε και για φαινομενικά ουδέτερα και φιλελεύθερα ερευνητικά ιδρύματα, όπως το NIPR (Terre Blanche & Seedat 2001), και μεταγενέστερα το «μεταρρυθμισμένο» κρατικό HSRC (Cloete, Muller & Orkin 1986).

Έτσι, η δεκαετία του 1980 και οι αρχές της δεκαετίας του 1990 ήταν μια εποχή ταχείας ανάπτυξης εναλλακτικών θεωρητικών εργαλείων, γνώσεων και πρακτικών στη νοτιοαφρικάνικη κριτική ψυχολογία. Σε αυτή τη διαδικασία η συμβολή του περιοδικού PINS, το οποίο ιδρύθηκε το 1983, ήταν ανεκτίμητη. Εξαιτίας της απουσίας μιας θεωρητικά ενοποιημένης παράδοσης κριτικής ψυχολογίας στη Νότια Αφρική και του γεγονότος ότι η πρόσβαση στο τοπικό κυρίαρχο ρεύμα (για πολιτικούς λόγους), όσο και σε πολλούς διεθνείς κριτικούς θεσμούς (εξαιτίας ενός πολιτισμικού και ακαδημαϊκού μπουϊνκοτάζ), ήταν ανέφικτη, το PINS, ως κριτική ψυχολογία της Νότιας Αφρικής, διαδραμάτισε ζωτικό ρόλο στον προσδιορισμό, τη διάχυση και την αρχειοθέτηση διάσπαρτων κριτικών, εναλλακτικών οραμάτων, συζητήσεων και παρεμβάσεων.

Εξίσου σημαντικές ήταν οι προσπάθειες για κινητοποίηση πολιτικής διαμαρτυρίας και οργάνωσης πρακτικών παρεμβάσεων, όπως αυτές που έγιναν από τον OASSSA. Θέτοντας τον εαυτό του εκτός των ακατάλληλων (και ρατσιστικών) κοινωνικών και ψυχολογικών υπηρεσιών του κράτους του απαρτχάιντ, ο OASSSA, αποτελούμενος από ψυχολόγους απ' όλες τις κριτικές παραδόσεις που συζητήθηκαν πιο πάνω, αλλά και από άλλους προοδευτικούς λειτουργούς ψυχικής υγείας, αυτοπροσδιορίστηκε ως «ένα προοδευτικό σώμα υπηρεσιών το οποίο ασχολείται με την ανάδειξη της ανάγκης για κοινωνικές υπηρεσίες και υπηρεσίες ψυχικής υγείας, δεσμευμένο για μια δημοκρατική Νότια Αφρική χωρίς φυλετικές διακρίσεις» (Eagle & Hayes 1989, σ. 1). Πέρα από συγκεκριμένες παρεμβάσεις στην κοινότητα, την υποστήριξη και ενίοτε την έρευνα ζητημάτων, όπως τα παιδιά του δρόμου, η πολιτική βία και αργότερα το HIV/AIDS, τα συνέδρια της εν λόγω οργάνωσης (π.χ. του 1988 και του 1989) και οι από αυτά απορρέουσες δημοσιεύσεις (Eagle, Hayes & Bhana 1989· Hazelton & Schaay 1990) αποτελούσαν σημαντικό φόρουμ για τη συζήτηση εναλλακτικών δομών παροχής υπηρεσιών υγείας, συχνά σε σύγκριση και με χώρες εκτός τις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο, όπως η Νικαράγουα (Kovel 1990) και η Μοζαμβίκη (Muller 1990).

Τα κύρια θεωρητικά και πρακτικά επιτεύγματα εξελίξεων που εξετάστηκαν σε αυτή την υποενότητα ήταν: πρώτον, ότι άρχισαν να επεξεργάζονται τρόπους διαπραγμάτευσης ζητημάτων όπως είναι η τάξη, η φυλή, το κοινωνικό φύλο και άλλοι δομικοί παράγοντες σε

έναν κλάδο γοητευμένο από μεταφορές περί απομονωμένης, διάφανης υποκειμενικότητας· δεύτερον, ότι άρχισαν να προπαγανδίζουν σε φοιτητές και εκπαιδευόμενους πιο πολιτικοποιημένες προκλήσεις για την ψυχολογία· και τρίτον, ότι άρχισαν να δημιουργούν διεθνείς επαφές και συνδέσμους, καθώς και συνδέσμους με άλλους κοινωνικούς λειτουργούς και λειτουργούς υγείας στη Νότια Αφρική, που οδήγησαν σε κάποιες σημαντικές παρεμβάσεις.

3) Μαύρο δέρμα, λευκά προσώπεια: η ομάδα των Νέγρων Ψυχολόγων

Παρά την εμφανή σύγκρουση με το απαρτχάιντ οι προοδευτικές και οι κριτικές ψυχολογίες που συζητήθηκαν μέχρι στιγμής «μοιράζονταν» με την κυρίαρχη ή «μη κριτική» ψυχολογία ένα σημαντικό χαρακτηριστικό: εξακολουθούσαν σε μεγάλο βαθμό να κυριαρχούνται από «λευκούς» πανεπιστημιακούς και από δυτικές μορφές πολιτικής φαντασίας, όπως για παράδειγμα τον φιλελευθερισμό και τον σοσιαλισμό. Η κυριαρχία αυτή θα μπορούσε να αποδοθεί στο γεγονός ότι οι νέγροι ψυχολόγοι ήταν αναπόδραστα μια μειονότητα και στην κριτική ψυχολογία, εξαιτίας των πρακτικών φυλετικού αποκλεισμού και περιορισμένων ευκαιριών εκπαίδευσης. Κάποιοι νέγροι ψυχολόγοι παρ' όλ' αυτά ισχυρίζονταν ότι η φυλετική ενσωμάτωση από μόνη της δεν θα έλυne το πρόβλημα του ρατσισμού στην ψυχολογία και την κοινωνία. Ενώ οι φιλελεύθερες και σοσιαλιστικές εναλλακτικές για τη Νότια Αφρική, στην ψυχολογία και αλλού, αναγνώριζαν το ρατσισμό και τη σημασία της φυλής ως ένα σημείο ρήξης, απέτυχαν να αναλύσουν ρητά την ψυχολογική και κοινωνική διάβρωση την οποία είχαν προκαλέσει αυτοί. Χωρίς μια τέτοια ανάλυση και τη συνεπακόλουθη φυλετική κινητοποίηση γύρω από την ταυτότητα τους ως μαύρων και την εμπειρία των μαύρων, τόσο η φιλελεύθερη όσο και η σοσιαλιστική εναλλακτική προσέγγιση θα αναπαρήγαν απλώς την ψυχολογική και κοινωνική καταπίεση των νέγρων, παρά την ομολογία πίστης στο μη φυλετισμό. Έτσι, ένας αυξανόμενος αριθμός νέγρων ψυχολόγων αντέδρασε στη «λευκή» κριτική ψυχολογία, οργανώνοντας την πολιτική τους αντίσταση σε μια ηθελημένη απόσταση από την τελευταία, προβάλλοντας αντίσταση, με άλλα λόγια, ακόμα και στο μη φυλετισμό που ενστερνίζονταν φόρουμ όπως το *PINS* και ο *OASSSA*.

Γι' αυτού του είδους τις ιδέες έναυσμα υπήρξαν μια σειρά αφρικανικών, νοτιοαφρικανικών καθώς και αμερικανικών παραδόσεων: τα σημαντικά αντιαποικιακά κείμενα του Φραντς Φανόν (1967) και ο κληρονόμος του στην Ψυχολογία Χούσεϊν Μπουλχάν (1985)· η φιλοσοφία της «Μαύρης Συνείδησης» του νοτιοαφρικανού ακτιβιστή και διανοούμενου Στιβ Μπίκο (1989), καθώς και οι φωνές της «Αμερικάνικης Νεγρικότητας» (*American Negritude*) και η ανάπτυξη της «Μαύρης Ψυχολογίας» στις ΗΠΑ και αλλού από τη δεκαετία του 1960 και μετά (Cross 1971). Στην ίδια κατεύθυνση, το πρόγραμμα της «Μαύρης Ψυχολογίας» αφοσιώθηκε στην ανάλυση της ταυτότητας των μαύρων, και σε μια συνεπακόλουθη αναδόμηση αυτής της ταυτότητας στο πλαίσιο του πολιτικού αγώνα και της φυλετικής ενδυνάμωσης.

Πέρα από την εισαγωγή καινοτόμων θεωρητικών ιδεών στην κριτική ψυχολογία στη Νότια Αφρική, η ομάδα των μαύρων ψυχολόγων συνέβαλε σημαντικά στη δημιουργία ενός σημαντικού εναλλακτικού σώματος γνώσης, καθώς και εναλλακτικών δημοσιεύσεων και συνεδρίων. Οι νέγροι ψυχολόγοι, αν και κάποιες φορές συμμετείχαν σε εκδηλώσεις όπως

συνέδρια του κυρίαρχου ρεύματος, και σε εκδόσεις όπως το *PINS* ή ακόμα και το *South African Journal of Psychology*, προσανατολίστηκαν κυρίως σε συνέδρια εστιασμένα στη «Μαύρη Συνείδηση» (Black Consciousness) και σε δημοσίευση βιβλίων, περιλαμβανομένων των επιμελημένων από τους Nicholas (1993) και Nicholas & Cooper (1990, 1993) τόμων για την ψυχολογία, το απαρχαίνι και την καταπίεση, και τα κλασικά πλέον βιβλία του Chabani Manganyi (ένας από τους πρώτους νέγρους ψυχολόγους στη Νότια Αφρική) *Being black in the world* (1973) και *Treachery and innocence: Psychology and racial difference in South Africa* (1991).

Όπως ακριβώς και σε άλλα πεδία η φιλοσοφία της «Μαύρης Συνείδησης» είχε κάπως περιθωριοποιηθεί τα τελευταία χρόνια από την πιο φιλελεύθερη δημοκρατική ρητορική του μη φυλετισμού, την πολιτική της φυλετικής συμφιλίωσης και τις ιδέες περί μαύρης ενδυνάμωσης που είχαν περιοριστεί σε νεοφιλελεύθερα ιδανικά περί οικονομικής ένταξης και κινητικότητας, έτσι και στην κριτική ψυχολογία είναι περιθωριακή. Ενώ μια ολοκληρωμένη ιστορική διαπραγμάτευση της «Μαύρης Ψυχολογίας» στη Νότια Αμερική παραμένει ακόμα ζητούμενο, υπάρχουν κάποια θετικά σημάδια ότι προβάλλει στη σύγχρονη νοτιοαφρικανική ψυχολογία μια πιο σοβαρή αντιμετώπιση αυτού του σώματος εργασιών – για παράδειγμα, οι διεξοδικές διαπραγματεύσεις για τον Μπίκο και ιδιαίτερα για τον Φανόν σε πρόσφατα νοτιοαφρικάνικα εγχειρίδια ψυχολογίας (Hook 2004· Nicholas 2003· Ratele & Duncan 2003), καθώς και το αυξανόμενο ενδιαφέρον και η δημιουργία διαφόρων μορφών μεταποικιακής θεωρίας.

Μη Κριτική Ψυχολογία II – Κάνοντας όπως και στην Αμερική

Ο ερχομός της δημοκρατίας στη Νότια Αφρική το 1994 καταγράφηκε και στον κλάδο και το επάγγελμα της Ψυχολογίας μέσα από μεγάλους μετασχηματισμούς. Στην αναταραχή της θεσμικής μεταρρύθμισης που χαρακτήρισε την πρώτη περίοδο μετά το απαρχαίνι στη Νότια Αφρική, η κυριαρχούμενη από «λευκούς» Ψυχολογική Ένωση Νότιας Αφρικής (Psychological Association of South Africa – PASA) καταργήθηκε και ιδρύθηκε ένα περισσότερο αντιπροσωπευτικό σώμα, η Ψυχολογική Εταιρεία της Νότιας Αφρικής (Psychology Society of South Africa – PsySSA). Όπως και σε πολλούς άλλους μεταρρυθμισμένους θεσμούς, η συντριπτική πλειοψηφία των μελών (συνολικά περίπου 2.500) εξακολουθούσε να είναι «λευκοί», αλλά τις ηγετικές θέσεις τις κατείχαν κυρίως μαύροι ψυχολόγοι. Και, όπως συνέβαινε και στην υπόλοιπη νεοεκδημοκρατισμένη Νότια Αφρική, έτσι και η PsySSA βρήκε τον εαυτό της στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος διεθνώς, γνωρίζοντας γρήγορα τη θεσμική αποδοχή και γινόμενη μέλος διεθνών σωμάτων όπως η Διεθνής Ένωση Ψυχολογικών Επιστημών (International Union of Psychological Sciences).

Έτσι, το μοτίβο της φυλετικής συμφιλίωσης και αποκατάστασης (τουλάχιστον σε επίπεδο κορυφής), σε συνδυασμό με την ανυπομονησία για επανένταξη στο ευρωαμερικάνικο κυρίαρχο ρεύμα, εμφανίστηκε νωρίς στη μετα-απαρχαίνι ψυχολογία, και ισχύει σαφώς και σήμερα – όπως συμβαίνει και σε άλλους τομείς της νοτιοαφρικάνικης κοινωνίας στο τέλος της πρώτης δεκαετίας δημοκρατίας. Η σε μεγάλο βαθμό ίδια κριτική που ασκείται

συνήθως καθημερινά στη μετα-απαρτχάιντ κυβέρνηση του ANC –ότι δηλαδή επέτρεψε στον εαυτό του να προσαρτηθεί σε νεοφιλελεύθερες καπιταλιστικές ιδεολογίες και συμφέροντα (π.χ. Bond 2001· Saul 1997)– μπορεί, επίσης, να ασκηθεί και στις κυρίαρχες δομές της ψυχολογίας. Η πολιτική στη Νότια Αφρική των αρχών του 21ου αιώνα χαρακτηρίζεται από πολλή ρητορεία γύρω από τις τρέχουσες φυλετικές και οικονομικές ανισότητες, που συνδυάζονται με ευθέως καπιταλιστικές οικονομικές πολιτικές. Στην περίπτωση της ψυχολογίας εκδηλώνεται η ίδια δυναμική ως ρητορικές επικλήσεις για αφρικανοποίηση και πρακτικές προσανατολισμένες στην κοινότητα, όντας συνδυασμένες με την εφαρμογή μέτρων τα οποία εδραιώνουν και διευρύνουν παραδοσιακές προδιαγραφές για το επάγγελμα.

Η τάση για υψηλότερα στάνταρτ και μεγαλύτερο επαγγελματισμό εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους. Πρώτον, πραγματοποιήθηκε μια αναδόμηση του επαγγέλματος έτσι ώστε, για να θεωρείται κάποιος επαρκώς καταρτισμένος και τυπικά αναγνωρισμένος ψυχολόγος, να απαιτείται να έχει διδακτορικό (και όχι μόνο μεταπτυχιακό όπως τώρα), ενώ άτομα σε μια δεύτερη κατηγορία, για την οποία απαιτείται ένας τετραετής κύκλος σπουδών, δεν θα μπορούν να διεκδικούν τον τίτλο του ψυχολόγου. Αν και αυτή η αναδόμηση έχει καθυστερήσει πολύ, εκτός των άλλων, και εξαιτίας της απροθυμίας των πανεπιστημίων να επικυρώσουν διδακτορικά διπλώματα βασισμένα στην παρακολούθηση μαθημάτων και όχι στην εκπόνηση διατριβής, δεν υπήρξε ενεργός αντίθεση επί της αρχής να απαιτούνται περισσότερο μακροχρόνιες και υψηλότερου επιπέδου σπουδές για την αναγνώριση κάποιου ως ψυχολόγου. Δεύτερον, θεσμοθετήθηκε ένα σύστημα διαρκούς επαγγελματικής ανάπτυξης, το οποίο απαιτεί από τα καταγεγραμμένα άτομα να αποκτούν κάθε χρόνο έναν συγκεκριμένο αριθμό πιστωτικών μονάδων μέσα από επικυρωμένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Αν και η εφαρμογή αυτού του συστήματος, επίσης, καθυστέρησε αρχικά, λόγω των ήδη κατεστημένων συμφερόντων στο επάγγελμα και γύρω απ' αυτό, σήμερα βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη του και προκάλεσε μια μικρή έκρηξη δραστηριοτήτων στον κλάδο των επικυρωμένων φορέων παροχής αυτής της εκπαίδευσης.

Από πολλές πλευρές αυτές οι εξελίξεις έχουν θετικό αντίκτυπο στη μετα-απαρτχάιντ ψυχολογία, ως προς το ότι αντιτίθενται στις ευρωαμερικάνικες προσδοκίες για μια δεύτερης ποιότητας ψυχολογία για τον «Τρίτο Κόσμο», και, αντί αυτού, καθιστούν το επάγγελμα ικανό να αντιμετωπίσει διεθνή στάνταρτ καλής πρακτικής και τις ανάγκες παροχής υψηλής ποιότητας υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο. Επιπλέον οι αλλαγές αυτές δεν είναι ομοιόμορφες κινήσεις περαιτέρω οχύρωσης συντεχνιακών συμφερόντων της ελίτ των ψυχολόγων. Η δεύτερη κατηγορία αναγνώρισης μπορεί να αποτελέσει, ίσως, ένα βήμα προς τη διεύρυνση της συμμετοχής στο επάγγελμα. Επίσης ως νέα προϋπόθεση για τον εκπαιδευόμενο ψυχολόγο απαιτείται να ασκεί –όπως άλλωστε και οι υπόλοιποι νοτιοαφρικανοί «επαγγελματίες υγείας»– για ένα έτος κοινοτική εργασία σε αγροτικό πλαίσιο. Αρχίζει να διαφαίνεται εδώ ότι οι επερχόμενοι ψυχολόγοι θα εκτίθενται σε εμπειρίες πέρα από τον αστικό χώρο και τη μεσαία αστική τάξη, όπως είναι συνηθισμένο. Το επάγγελμα είναι πλέον σαφώς πιο πολύμορφο, όχι μόνο ως προς τη μεγαλύτερη παρουσία νέγων Νοτιοαφρικανών και γυναικών απ' ό,τι 10 χρόνια πριν, αλλά και ως προς τη μεγαλύτερη ποικιλία προσεγγίσεων που φαίνεται στα άρθρα που δημοσιεύονται στο *SAJP*, και στις παρουσιάσεις στα ετήσια συνέδρια. Επίσης, σήμερα υπάρχει μεγαλύτερη αποδοχή της πολιτικής ως

νομιμοποιημένου ενδιαφέροντος μέσα στην ψυχολογία και για την ψυχολογία – αν και μόνο σχετικά με «ασφαλή» ζητήματα, όπως η ανάγκη καταπολέμησης του ρατσισμού εντός και πέραν του κλάδου, και όχι για το ρόλο π.χ. της Ψυχολογίας στη διατήρηση του φιλελεύθερου, τεχνοκρατικού κράτους.

Για να είμαστε δίκαιοι, η προσανατολισμένη στην κοινότητα εργασία επίσης έχει αρχίσει να κινείται πέρα από το επίπεδο της απλής ρητορείας. Το υποχρεωτικό έτος εκπαίδευσης στην κοινοτική υπηρεσία αρχίζει να έχει μια σημαντική επίδραση στην ψυχολογική πράξη, και σε όλη τη χώρα υπάρχουν μικρής κλίμακας κοινοτικές ψυχολογικές παρεμβάσεις, όπως για παράδειγμα η ψυχολογική κλινική στο τρένο *Phelophera*, η οποία προσφέρει ψυχολογικές υπηρεσίες σε απομονωμένες αγροτικές κοινότητες (Hargoon 2003), ή οι παρεμβάσεις στη νεολαία των Duncan και Van Niekerk (2001). Κάποιοι ψυχολόγοι, επίσης, αναπτύσσουν έντονη δράση σε έργο σχετικά με τη βία (π.χ. Stevens & Mohamed 2001), για παράδειγμα, ή με το HIV/AIDS (π.χ. Kelly, Parker & Lewis 2001).

Η υπόθεση που βρίσκεται πίσω από αυτές τις εξελίξεις συνοψίζεται στην έκθεση της χώρας για το APA (American Psychological Association) του Murray (2002): «η Νότια Αφρική χρειάζεται απεγνωσμένα τη βοήθεια του ψυχολόγου στη μελέτη των προβλημάτων της και την παρέμβαση σ' αυτά, σύμφωνα με τους ψυχολόγους της χώρας» (σ. 50). Εξεταζόμενα μέσα από αυτού του είδους την οπτική της κυρίαρχης ψυχολογίας, τα βήματα που μέχρι τώρα έχουν πραγματοποιηθεί για να διασφαλίσουν καλύτερη παροχή υπηρεσιών φανερώνουν ότι επιτυγχάνεται πρόοδος. Και μολονότι η εστίαση μεγάλου μέρους της νοτιοαφρικάνικης ψυχολογίας εξακολουθεί να βρίσκεται στην παραδοσιακή θεραπευτική κλινική ψυχολογία για τα μεσαία στρώματα, υπάρχουν σαφή σημάδια ότι το επάγγελμα αρχίζει να επεκτείνεται πέρα από το γραφείο συμβουλευτικής.

Ωστόσο, εξεταζόμενες από μια περισσότερο ριζοσπαστική πολιτική προσέγγιση, αυτές οι προσπάθειες μετατροπής της οργανωμένης ψυχολογίας στη Νότια Αφρική σε κάτι σαν την American Psychological Association (αλλά καλύτερη), αποκτούν έναν πιο αμφιλεγόμενο χαρακτήρα. Χρησιμοποιώντας τη διάκριση των Nelson και Prilleltensky (2004) περί διορθωτικών παρεμβάσεων, από τη μια, και μεταρρυθμιστικών από την άλλη, είναι σαφές ότι παρά τις δηλώσεις περί του αντιθέτου, η ψυχολογία της Νότιας Αφρικής εξακολουθεί να είναι κυρίως διορθωτική (στηρίζοντας άτομα, ομάδες και κοινότητες να αντιμετωπίζουν δύσκολες περιστάσεις), παρά μεταρρυθμιστική (υποβοηθώντας την επίτευξη δομικών αλλαγών στην κοινωνία).

Έτσι, παρόλο που η «μη κριτική» ψυχολογία του 2004 από πολλές απόψεις είναι πολύ διαφορετική (και σίγουρα πολύ λιγότερο έκδηλα σκανδαλώδης) από την προ-απαρτχάιντ «μη κριτική» ψυχολογία, μοιράζεται με την τελευταία κάποια παράβλεψη των δικών της πολιτικών. Η νοτιοαφρικάνικη ψυχολογία σήμερα είναι πολύ πιο πρόθυμη να δεχτεί την πολιτική ως ένα νόμιμο πεδίο έρευνας και αμφισβήτησης. Αλλά συνεχίζει να φαντάζεται τον εαυτό της ως κάτι που δρα στο πεδίο της πολιτικής απ' έξω, ως ουδέτερος αλλά ενδιαφερόμενος επαγγελματίας βοηθός – και όχι ως πρωτεύον σύμπτωμα και νομιμοποιητής του σύγχρονου τεχνοκρατικού κράτους.

Κριτική Ψυχολογία II – Επιστροφή στο μέλλον

Στα χρόνια του απαρτχάιντ τα όρια μεταξύ της κυρίαρχης και της κριτικής ψυχολογίας ήταν ήδη κάπως διαπερατά και στην εποχή μετά το απαρτχάιντ έγινε ακόμα πιο δύσκολο να προσδιοριστεί μια σαφής διαχωριστική γραμμή μεταξύ τους. Εν μέρει αυτό οφείλεται στο σχετικά μικρό μέγεθος της νοτιοαφρικανικής ψυχολογίας, όπου ομάδες και άτομα που σε άλλες χώρες ίσως να ωθούνταν στο περιθώριο του κλάδου εδώ βρίσκονται συχνά σε κεντρικές θέσεις. Παρ' όλ' αυτά, μπορεί να διακριθεί παράλληλα με την επέκταση του επαγγελματισμού, που αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, και ξεχωριστά απ' αυτόν, μια νέα άνθιση της κριτικής σκέψης και δράσης στην ψυχολογία, ειδικά μεταξύ των πανεπιστημιακών ψυχολόγων.

Η άνθιση της κριτικής ψυχολογίας στον ακαδημαϊκό χώρο εκδηλώνεται με μια ποικιλία τρόπων, όπως κριτικά συνέδρια, βιβλία, άρθρα και μαθήματα στο πανεπιστήμιο. Ένα παράδειγμα είναι η σειρά ετήσιων συνεδρίων για τις ποιοτικές/κριτικές μεθόδους, που άρχισαν στα 1995 (περιγράφονται μεταξύ άλλων στο Terre Blanche & Kruger 1997 και Hook & Terre Blanche 1998· βλ. επίσης www.criticalmethods.org). Αυτή η σειρά συνεδρίων συνιστά με τα χρόνια ένα φόρουμ για τη διάδοση κριτικών απόψεων σε ζητήματα όπως ο στενός εμπειρισμός στην ψυχολογική έρευνα, η παραμέληση του ανθρώπινου σώματος από την ψυχολογία (βλ. Terre Blanche, Bhavnani & Hook 1999), οι τάσεις για παθολογικοποίηση στην κλινική ψυχολογία, οι πολιτικές για τα κοινωνικά φύλα και η ψυχολογία των νεοφιλελεύθερων οικονομικών. Το συνέδριο του 2000, το οποίο διεξήχθη ως ένα ρεύμα στο πλαίσιο του συνεδρίου της PsySSA, είχε θέμα το «Τι είναι κριτικό στην κριτική ψυχολογία;» και περιλάμβανε παρουσιάσεις για τις θεωρητικές πηγές (μαρξισμός, φεμινισμός, λακανική ψυχανάλυση, ανάλυση Λόγου, αλλά και μετα-αποικιακή θεωρία), για πανεπιστημιακές πρωτοβουλίες (κύκλους μαθημάτων στην κοινοτική ψυχολογία, το ρόλο του PINS στην ανάπτυξη της κριτικής ψυχολογίας) και κριτικές της ισχύουσας κατάστασης στην επαγγελματική ψυχολογία.

Άλλα παραδείγματα της νέας κριτικής ψυχολογίας μπορούν να εντοπιστούν στον δυσανάλογα μεγάλο αριθμό κριτικά προσανατολισμένων βιβλίων που έχουν εκδοθεί στη νοτιοαφρικανική ψυχολογία την τελευταία δεκαετία. Σε αυτά περιλαμβάνονται τόμοι σχετικά μικρής κυκλοφορίας αλλά με μεγάλη επίδραση, όπως το βιβλίο των Levett, Kottler, Butman & Parker (1997) για την Ανάλυση Λόγου στη Νότια Αφρική και το βιβλίο των Duncan, Van Niekerk, De la Rey & Seedat (2001) για το ρατσισμό και την παραγωγή γνώσης στην ψυχολογία, αλλά και ογκώδη εγχειρίδια προσανατολισμένα στο φοιτητή, όπως των Hook και Eagle (2002) για την ψυχοπαθολογία και την κοινωνική προκατάληψη, και των κοινωνικών ψυχολόγων Ratele και Duncan (2003). Το κείμενο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Αν και έχει τη μορφή παραδοσιακού φοιτητικού εγχειριδίου, αποκλίνει από το οργάνωτικό πρότυπο των εγχειριδίων κοινωνικής ψυχολογίας του κυρίαρχου ρεύματος, για να περιλάβει μια σειρά από ειδικές νοτιοαφρικανικές θεματικές, θίγοντας αγνοημένα θεωρητικά πεδία, όπως την ψυχολογία της καταπίεσης. Λειτουργώντας τόσο στο επίπεδο της εισαγωγής σε σημαντικές θεωρίες όσο και στο επίπεδο της διαπραγμάτευσης τόσο πιεστικών ζητημάτων όπως τα παιδιά του δρόμου και η βία, το βιβλίο προσφέρει σε όρους πραγματικής εμπλοκής με τα κοινωνικά ζητήματα περισσότερο απ' ό,τι οποιοδήποτε άλλο τοπι-

κό ή διεθνές εγχειρίδιο κοινωνικής ψυχολογίας που έχουμε υπόψη μας. Και, ενώ παρουσιάζει εκτενώς τις πολιτικές για τη φυλή και το κοινωνικό φύλο, διευρύνει επίσης τον θεματικό κατάλογο, περιλαμβάνοντας ζητήματα όπως η γυναικεία ομοφυλοφιλία και, ίσως πρωτότυπα, την ετεροφυλοφιλία ως έναν δυνητικά προβληματικό τρόπο ζωής.

Το πλέον πρόσφατο από αυτά τα καινοτόμα και κριτικά κείμενα είναι αυτό που επιμελείται ο Hook (2004), ως μια νοτιοαφρικανική εισαγωγή στην κριτική ψυχολογία. Το θεωρητικό υλικό στο οποίο βασίζεται αυτός ο τόμος είναι εν μέρει το ίδιο με εκείνο που εμφανίζεται σε παρόμοια ευρωπαϊκά εγχειρίδια (μαρξισμός, ψυχανάλυση, μεταδομισμός και φεμινισμός), αλλά υπάρχει και μια ουσιαστική άντληση από τη Μαύρη Συνείδηση, τη μεταποικιακή θεωρία, την αφρικανιστική θεωρία και τη «μαύρη ψυχολογία». Επιπρόσθετα, περιλαμβάνει πλούσια παραδείγματα της πράξης στη Νότια Αφρική από κοινοτικές πρωτοβουλίες προσανατολισμένες στη δράση.

Ενδεχομένως αξίζει να αναφερθεί ότι ένας από τους κρίσιμους παράγοντες σε αυτή την αναγέννηση της ακαδημαϊκής εκδοτικής δραστηριότητας στη νοτιοαφρικανική ψυχολογία δεν είναι ακαδημαϊκός αλλά εξουσιοδοτημένος εκδότης, ο Solani Ngobeni, που εργάζεται για την UCT Press/Juta και έχει μεριμνήσει για την έκδοση μιας σειράς βιβλίων των Hook, Ratele, Duncan, κ.ά. Άλλοι εκδοτικοί οίκοι, συγκεκριμένα ο Oxford University Press, συνέβαλαν επίσης στη διευκόλυνση των εκδόσεων προοδευτικής ψυχολογίας.

Πέρα από τα βιβλία, η ανάπτυξη της κριτικής ψυχολογίας στη Νότια Αφρική σηματοδοτήθηκε από μια σειρά ειδικών εκδόσεων του *PINS* και του *SAJP* – εστιάζοντας σε θέματα όπως το κοινωνικό φύλο, ο μεταμοντερνισμός και η μαύρη διάνοηση, καθώς και σε σύγχρονα γεγονότα, όπως η επιδημία του HIV/AIDS και η Επιτροπή Αλήθειας και Συμφιλίωσης (Truth and Reconciliation Commission – TRC). Ενώ αυτά τα θέματα προσεγγίστηκαν αναπόφευκτα μέσα από ένα φάσμα προσεγγίσεων που δεν ήταν όλες απαραίτητα κριτικές, η συνισταμένη, παρ' όλ' αυτά, σε κάθε περίπτωση συντριπτικά προέβαλε μια ευρύτερα κριτική ψυχολογική προσέγγιση.

Αυτές οι εξελίξεις στη νοτιοαφρικανική κριτική ψυχολογία δεν έγιναν σε απομόνωση σε σχέση με ό,τι συνέβαινε αλλού. Για παράδειγμα, μέρος της αρχικής τάσης για τοπική κριτική ψυχολογική εργασία εμπνεύστηκε από τη «στροφή στο Λόγο» και την ανάδειξη της Ανάλυσης Λόγου και άλλων παρόμοιων προσεγγίσεων στην ευρωπαϊκή κοινωνική ψυχολογία. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, όταν οι Νοτιοαφρικανοί άρχισαν για πρώτη φορά να δημιουργούν δεσμούς με ευρωπαίους Αναλυτές Λόγου, όπως ο Ian Parker, η Erica Burman και ο Theun van Dijk, υπάρχει ένα σταθερό ρεύμα προσανατολισμένο στη μελέτη του Λόγου, το οποίο εμφανίζεται στο *PINS* (που συνεχίζει να αποτελεί ένα σημαντικό φόρουμ για κριτική εργασία), στο *SAJP* και με τη μορφή κεφαλαίων σε επιμέρους βιβλία. Σχεδόν όλη αυτή η εργασία θέτει κοινωνικά ζητήματα τα οποία συχνά αγνοούνται από άλλες μορφές ψυχολογικής διερεύνησης και μπορεί με την ευρύτερη έννοια να τεθεί υπό την κατηγορία «κριτική ψυχολογία». Εξαρχής οι κριτικοί ψυχολόγοι της Νότιας Αφρικής που εργάζονται στο πλαίσιο Ανάλυσης Λόγου ενδιαφέρονταν, ενδεχομένως και περισσότερο από τους ευρωπαίους ομολόγους τους, για θέματα όπως η υλικότητα, οι πρακτικές στην πραγματική ζωή και ο πολιτικός αντίκτυπος της δουλειάς τους (ή η έλλειψή του) (π.χ. Hook 2001· Painter & Theron 2001). Επίσης, εξακολουθεί να υπάρχει μια αποφασιστικότητα ως

προς την αντίσταση στη μεθοδολατρεία όσον αφορά τις ποιοτικές και λογοαναλυτικές προσεγγίσεις (π.χ. Terre Blanche 1997).

Οι Αναλυτές Λόγου έχουν επίσης συμβάλει σημαντικά στην ανάπτυξη μιας κριτικής και θεωρητικά αξιοπρόσεκτης κοινωνικής ψυχολογίας στη Νότια Αφρική. Εδώ το έργο των Durrheim, Dixon και των συνεργατών τους (π.χ. Dixon & Durrheim 2000· Durrheim & Dixon 2000· Durrheim & Dixon 2001· Dixon, Foster, Durrheim & Wilbraham 1994) αποτελεί ένα θανιμάσιο παράδειγμα. Χωρίς να βαλτώσουν σε μεθοδολογικές και φιλοσοφικές διαμάχες στον ίδιο περίπου βαθμό όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο, το έργο τους, κυρίως για το ρατσισμό και τις πρακτικές του χώρου, έχει συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση σύγχρονων μορφών ρατσισμού, ειδικά στο πώς αυτές αρθρώνονται και ενεργοποιούνται σε συνθησιμένα, καθημερινά τελετουργικά της νοτιοαφρικανικής ζωής – όπως το να γευματίζει κανείς στη λέσχη ενός πανεπιστημίου ή να πηγαίνει στην παραλία. Έχουν, επίσης, συμβάλει στην εστίαση του ερευνητικού ενδιαφέροντος στη λογοαναλυτική ψυχολογία στην, πολύ αναγκαία, υλικότητα των πρακτικών γενικά, και πιο συγκεκριμένα στη σημασία του «τόπου» και του «χώρου». Επιπλέον, υιοθετώντας πλήρως τον επαγγελματισμό, το διεθνισμό και τον εκδοτικό ζήλο της κυρίαρχης κοινωνικής ψυχολογίας, το έργο τους έχει κάνει πολλά ώστε να βρίσκονται οι νοτιοαφρικανικές πραγματικότητες στον πυρήνα των θεωρητικών και μεθοδολογικών καινοτομιών των προοδευτικών μορφών κοινωνικής ψυχολογίας διεθνώς.

Ωστόσο, παρά την πολιτική σημασία αυτής της εργασίας, αυτή εξακολουθεί να λειτουργεί εντός των συντεταγμένων της παραδοσιακής κοινωνικής ψυχολογίας, ξαναδοιούοντας υπάρχουσες κατηγορίες, όπως κοινωνική ταυτότητα και στάσεις, εκλιταρώντας άρρητα τις παραδοσιακές φιλελεύθερες δημοκρατικές πολιτικές. Για παράδειγμα, υπάρχει μόνο μικρή θεωρητική συζήτηση για το ρατσισμό πέρα από το επίπεδο της ατομικής ρητορικής επιτέλεσης, κάτι το οποίο σημαίνει ότι η σχέση του –παρελθούσα και συνεχιζόμενη– με τη φιλελεύθερη-καπιταλιστική ιδεολογία δεν τίθεται υπό εξέταση. Η εργασία αυτή διαχέει, επίσης, μια ελαφρά οσμή μεθοδολατρείας. Δημιουργείται δηλαδή η εντύπωση ότι αυτοί οι κοινωνικοί ψυχολόγοι μέχρι κάποιο βαθμό εύχονται ακόμη να καταφύγουν στη μέθοδο ώστε να καταστήσουν τη θέση τους ξεκάθαρα οικουμενική και να μετατρέψουν τα «ενυήματά» τους σε μια ομοιόμορφη ανταλλακτική αξία στην παγκόσμια αγορά ψυχολογικών ιδεών.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι συναφασμένη με άλλες μορφές κριτικού ψυχολογικού προβληματισμού στη μετα-απαρτχάιντ Νότια Αφρική, αποτέλεσε ένα ισχυρό ρεύμα –υπό την ευρεία έννοια– φεμινιστικής θεωρίας και πρακτικής. Δημοσιεύοντας τόσο σε τοπικά διεπιστημονικά περιοδικά, όπως το *Agenda*, όσο και σε διεθνή βήματα, όπως το *Feminism & Psychology*, συγγραφείς όπως οι Potgieter & De la Rey (1997) έχουν βοηθήσει στη διασφάλιση του ότι οι πολιτικές του κοινωνικού φύλου θα παραμείνουν στην πρώτη γραμμή της αντιπαράθεσης τοπικά.

Συμπέρασμα

Καθώς φτάνουμε στο τέλος της πρώτης δεκαετίας δημοκρατίας, υπάρχουν ανησυχητικές ενδείξεις ότι η οργανωμένη ψυχολογία στη Νότια Αφρική ίσως πραγματικά εξομοιωθεί ολο-

κληρωτικά με την αντίστοιχη της στο Ηνωμένο Βασίλειο και στις ΗΠΑ. Υπάρχουν, ωστόσο, και σαφείς ενδείξεις ότι οι προοδευτικές πρωτοβουλίες αναπτύσσονται, και ίσως βρισκόμαστε στο μεταίχμιο μιας ιστορικής στροφής, όπου οι κριτικές ιδέες και πρακτικές, για πρώτη φορά, γίνονται στην πραγματικότητα το κυρίαρχο ρεύμα στην ακαδημαϊκή ψυχολογία.

Ευκαιρίες για περαιτέρω επέκταση της διάδοσης της κριτικής ψυχολογίας στον πανεπιστημιακό χώρο παρέχει ένα τοπικό και δύο διεθνή συνέδρια προγραμματισμένα για το 2004 και το 2005. Το τοπικό συνέδριο ήταν η δέκατη ελετηριακή σύνοδος της PsySSA το 2004, με τον προκλητικό τίτλο «Εκδημοκρατίζοντας την ψυχή», το οποίο, ενδεχομένως, θα αποτελέσει μια ευκαιρία για κριτικό αναστοχασμό σχετικά με τη θέση της ψυχολογίας στη νοτιοαφρικανική κοινωνία. Το πρώτο από τα διεθνή συνέδρια είναι το Συνέδριο της Διεθνούς Εταιρείας για τη Θεωρητική Ψυχολογία (International Society for Theoretical Psychology – ISTP), το οποίο επί μακρόν έχει γίνει βήμα για την ανάπτυξη κριτικών θεωρήσεων στην ψυχολογία και στο οποίο έχει συμμετάσχει στο παρελθόν και ένας μικρός αριθμός Νοτιοαφρικανών. Με το συνέδριο του 2005 να είναι προγραμματισμένο να διεξαχθεί στο Cape Town, η τοπική συμμετοχή μπορεί να διευρυνθεί σημαντικά. Το δεύτερο διεθνές γεγονός, το Διεθνές Συνέδριο Κριτικής Ψυχολογίας, θα διεξαχθεί, επίσης, το 2005, από το τμήμα Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Kwa-Zulu-Natal στο Durban. Αυτό το τμήμα είναι η έδρα του PINS και ενός από τα ελάχιστα μεταπτυχιακά προγράμματα της Κριτικής Ψυχολογίας παγκοσμίως.

Ενώ η άνθιση του κριτικού ακαδημαϊκού έργου που περιγράφηκε στην προηγούμενη ενότητα και αυτές οι προοπτικές εξάπλωσής της είναι συναρπαστικές και ενθαρρυντικές, δεν θα έπρεπε να ξεχνά κανείς ότι η κριτική ψυχολογία προωθείται από μια χούφτα πανεπιστημιακούς, συγκεντρωμένους σε λίγα μόνο Τμήματα (συχνά σε πρώην φιλελεύθερα αγγλικά ή παραδοσιακά νέγρικά πανεπιστήμια), και ότι είναι ουσιαστικά ακόμα αποσυνδεδεμένη από ευρύτερα πολιτικά κινήματα στη Νότια Αφρική και παγκοσμίως. Προκειμένου να κεφαλαιοποιήσουμε τον νέο κομβικό ρόλο των κριτικών λόγων και πρακτικών στην ψυχολογία, θα χρειαστεί να δημιουργήσουμε καλύτερους, πιο δημιουργικούς συνδεδετικούς κρίκους μεταξύ κριτικής θεώρησης, έρευνας και κοινωνικού ακτιβισμού, και για να το κάνουμε αυτό, θα πρέπει να δούμε εκτός Ψυχολογίας, να δημιουργήσουμε δεσμούς με πανεπιστημιακούς και ακτιβιστές σε άλλους κλάδους και άλλα πλαίσια.

Πρώτον, η αύξηση των ακαδημαϊκών εκδόσεων που σχετίζονται με θέματα κριτικής ψυχολογίας θα πρέπει να διευρυνθεί, ώστε να περιληφθούν και πιο ζωντανά είδη επικοινωνιακής και καλλιτεχνικής δραστηριότητας – αφηφώντας τους τρόπους ανταμοιβής στην ανώτατη εκπαίδευση, μέσω χρηματοδοτήσεων και πολιτικών προώθησης και ανέλιξης, τον ατέρμονο πολλαπλασιασμό σκοτεινά «αναγνωρισμένων» άρθρων σε επιστημονικά περιοδικά. Η εργασία που κάποιοι κριτικοί ψυχολόγοι πραγματοποιούν ήδη συμβάλλοντας σε οικονομοκλαστικά καλλιτεχνικά/πολιτικά περιοδικά, όπως, για παράδειγμα, το *Chimurenga*, θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί περισσότερο και επίσης θα έπρεπε να συναφθούν συνεργασίες με δημιουργούς κινούμενων σχεδίων, θεατρικές ομάδες και δημιουργούς ταινιών, που ασχολούνται με την αποσταθεροποίηση της νεκρικής συναίνεσης των μεσαίων τάξεων, που ελέγχει σήμερα τη νοτιοαφρικάνικη πολιτική και την επαγγελματική ψυχολογία.

Δεύτερον, θα πρέπει να δημιουργηθούν σύνδεσμοι με πολιτικούς και οικονομικούς θεω-

ρητικούς και ακτιβιστές εκτός της ψυχολογίας, ούτως ώστε, να βελτιώσουμε την κατανόηση μας για το πώς η νεοφιλελεύθερη παγκόσμια τάξη και οι λειτουργίες της «ελεύθερης αγοράς» διαμορφώνουν τις μορφές υποκειμενικότητας τις οποίες η ψυχολογία αξιώνει να μελετήσει, καθώς επίσης για το πώς θα μπορέσουμε να αναπτυχθούμε και να δράσουμε προς ένα μεταφιλελεύθερο, ριζοσπαστικά δημοκρατικό πολιτικό όραμα. Τέτοιοι δεσμοί, επίσης, θα πρέπει να μας βοηθήσουν να αναπτύξουμε μια μεταποικιακή αφρικανική ψυχολογία, η οποία θα υπολογίζει σοβαρά τα ζητήματα της φυλής και του πολιτισμού, αλλά δεν θα υποκύπτει σε ουσιοκρατικές ή ρομαντικές αντιλήψεις περί τοπικών και παγκόσμιων διαφορών.

Τρίτον, θα πρέπει να αμφισβητήσουμε πιο έντονα τις άρρητες (συνγά φιλελεύθερες) πολιτικές ουτοπίες που μας προσφέρει η ίδια η κριτική ψυχολογία (Papadopoulos 2003) και έτσι να επιδιώξουμε ισχυρότερους δεσμούς με παραδόσεις κριτικής ψυχολογίας πέραν αυτών του Ηνωμένου Βασιλείου, όπως της Γερμανίας, της Ρωσίας, της Ελλάδας, και ειδικά της Λατινικής Αμερικής.

Αυτού του είδους τα βήματα δεν διαφέρουν ίσως από αυτά που απαιτούνται από την κριτική ψυχολογία διεθνώς, αν είναι να γίνει αυτή κάτι περισσότερο από μια μορφή νομοταγούς αντιπολίτευσης, αν είναι να επιχειρήσει, αντιθέτως, να κυριαρχήσει, ή, να υπονομεύσει ανεπανόρθωτα, την ψυχολογία συνολικά.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Anonymous (1986). «Some thoughts on a more relevant or indigenous counselling psychology in South Africa: Discovering the socio-political context of the oppressed». *Psychology in Society* 16, 21-26.
- Biko, S. (1989). *I write what I like: Selected writings*. London: Heineman.
- Bond, P. (2001). «South Africa's agenda in 21st century global governance». *Review of African Political Economy* 28, 415-428.
- Bulhan, H.A. (1985). *Frantz Fanon and the psychology of oppression*. New York: Plenum Press.
- Butchart, A. (1998). *The anatomy of power: European constructions of the African body*. London: Zed Books.
- Cloete, N., Muller, J. & Orkin, M. (1986). «How we learned to stop worrying and love the HSRC». *Psychology in Society* 6, 29-46.
- Cross, W.E. (1971). «The Negro to black conversation experience: Towards a psychology of black liberation». *Black World* 20 (9), 13-37.
- Dawes, A. (1985). «Politics of mental health: The position of clinical psychology in South Africa». *South African Journal of Psychology* 15 (2), 55-61.
- Dawes, A. (1986). «The notion of relevant psychology with particular reference to Africanist pragmatic initiatives». *Psychology in Society* 5, 28-48.
- Dixon, J. & Durrheim, K. (2000). «Displacing place identity: A discursive approach to locating self and other». *British Journal of Social Psychology* 39, 27-44.
- Dixon, J., Foster, D., Durrheim, K. & Wilbraham, L. (1994). «Discourse and the politics of space in South Africa: The "squatter crisis"». *Discourse and Society* 5 (3), 277-296.
- Duncan, N & Van Niekerk, A. (2001). «Investing in the young for a better future: A program of intervention». Στο M. Seedat (επιμ.), N. Duncan & S. Lasarus (Cons. Eds.). *Community Psychology: Theory, method and practice* (σσ. 325-341). Oxford University Press: Johannesburg.
- Duncan, N., Van Niekerk, A., De la Rey, C. & Seedat, M. (επιμ.) (2001). *Race, racism, knowledge production and psychology in South Africa*. New York: Nova Science Publishers.
- Durrheim, K. & Dixon, J.A. (2000). «Race as culture discourse». *Race and Society* 3, 93-109.

- (2001). «The role of place and metaphor in racial exclusion: South Africa's beaches as sites of shifting racialization». *Ethnic and Racial Studies* 24, 433-450.
- Durrheim, K. & Mokeki, S. (1997). «Race and relevance: A content analysis of the South African Journal of Psychology». *South African Journal of Psychology* 27 (4), 206-213.
- Eagle, G. & Hayes, G. (1989). «Editorial». Στο G. Eagle, G. Hayes & A. Bhana (επιμ.), *Mental health: Struggle and transformation. Proceedings of the third national OASSSA conference* (σσ. 1-3). Durban: Organisation for Appropriate Social Services in South Africa.
- Eagle, G., Hayes, G. & Bhana, A. (επιμ.) (1989). *Mental health: Struggle and transformation. Proceedings of the third national OASSSA conference*. Durban: Organisation for Appropriate Social Services in South Africa.
- Fanon, F. (1967). *Black skin, white masks*. New York: Grove Press.
- Foster, D. (1993). «On racism». Στο L. Nicholas (επιμ.), *Psychology and oppression: Critiques and proposals* (σσ. 58-71). Johannesburg: Skotaville.
- Foster, D. & Louw-Potgieter, J. (επιμ.) (1991). *Social Psychology in South Africa*. Johannesburg: Lexicon.
- Foster, D. with Davis, D. & Sandler, D. (1987). *Detention and torture in South Africa*. Cape Town: David Philip.
- Friedman, G. (1989). «Psycho-forensic work and South African political trials». Στο G. Eagle, G. Hayes & A. Bhana (επιμ.), *Mental health: Struggle and transformation. Proceedings of the third national OASSSA conference* (σσ. 123-128). Durban: Organisation for Appropriate Social Services in South Africa.
- Fullager, C. & Paizis, H. (1986). «Organised labour and psychology's role: Some South African perspectives». *Psychology in Society* 6, 63-84.
- Hamber, B., Masilela, T.C. & Terre Blanche, M. (2001). «Towards a marxist community psychology: Radical tools for community psychological analysis and practice». Στο M. Seedat (επιμ.), N. Duncan & S. Lazarus (Cons. Eds.), *Community psychology: Theory, method and practice* (σσ. 51-66). Cape Town: Oxford University Press.
- Hargoon, I. (2003). «Tracking community psychology: The Phelophepa experience». *PsyTalk* 2, 5.
- Hayes, G. (1987). «The politics of industrial psychology. A report on a one-day conference/workshop (3 September 1986)». *Psychology in Society* 7, 67-77.
- Hazelton, M. & Schaay, N. (επιμ.) (1990). *Social services in a changing South Africa. Proceedings of the fourth OASSSA national conference*. Johannesburg: Organisation for Appropriate Social Services in South Africa.
- Henderson, J. (2003, July). *(De)Constructing the future of professional psychology in South Africa*. Paper presented at the 10th Biannual Conference of the International Society for Theoretical Psychology, Istanbul.
- Henriques, J. (1984). «Social psychology and the politics of racism». Στο J. Henriques, W. Hollway, C. Venn, V. Walkerdine & C. Urwin (επιμ.), *Changing the subject: Psychology, social regulation and subjectivity* (σσ. 11-25). London: Methuen.
- Heymann, P., Brown, L., Fijnaut, C. & Foster, D. (1992). *Towards peaceful protest in South Africa*. Pretoria: HSRC Publishers.
- Holdstock, T. L. (2000). *Re-examining psychology: Critical perspectives and African insights*. London: Routledge.
- Hook, D. & Terre Blanche, M.J. (1998). «Unconventional histories in the critical social sciences: The Fourth Annual South African Qualitative Methods Conference». Στο D. Hook & B. Harris (επιμ.), *Proceedings of the 4th Annual Qualitative/Critical Methods Conference: "Histories of the present", 3 & 4 September 1998, Johannesburg, South Africa*.
- Hook, D. (2001). «Discourse, knowledge, materiality, history: Foucault and discourse analysis». *Theory & Psychology* 11 (4), 521-547.
- Hook, D. (επιμ.) (2004). *Introduction to critical psychology*. Cape Town: University of Cape Town Press.
- Hook, D. & Eagle, G. (επιμ.) (2002). *Psychopathology and social prejudice*. Cape Town: Juta.
- Ivey, G. (1986). Elements of a critical psychology. *Psychology in Society* 5, 4-27.
- Kelly, K., Parker, W. & Lewis, G. (2001). «Reconceptualising behaviour change in the HIV/AIDS context». Στο C. Stones (επιμ.) *Socio-political and psychological perspectives on South Africa*. London: Nova Science.
- Kovel, J. (1990). «The Nicaraguan mental health system». Στο M. Hazelton & N. Schaay (επιμ.), *Social services in a changing South Africa. Proceedings of the fourth OASSSA national conference* (σσ. 45-54). Johannesburg: Organisation for Appropriate Social Services in South Africa.
- Levett, A., Kottler, A., Burman, E. & Parker, I. (επιμ.) (1997). *Culture, power and difference: Discourse analysis in South Africa*. London: Zed Books.
- Lipton, M. (1985). *Capitalism and apartheid: South Africa, 1910 - 1986*. Cape Town: David Philip.
- Louw, J. (2002). «Psychology, history and society». *South African Journal of Psychology* 32 (1), 1-8.

- Louw, J. & Foster, D. (1991). «Historical perspective: Psychology and group relations in South Africa». Στο D. Foster & J. Louw-Potgieter (επιμ.), *Social Psychology in South Africa* (σσ. 57-90). Johannesburg: Lexicon.
- MacCrone, I.D. (1937). *Race attitudes in South Africa: Historical, experimental and psychological studies*. London: Oxford University Press.
- Manganyi, N.C. (1973). *Being black in the world*. Johannesburg: Ravan Press.
- Manganyi, N.C. (1991). *Treachery and innocence: Psychology and racial difference*. Johannesburg: Ravan Press.
- Miller, R. (1989). «Critical psychology: A territorial imperative». *Psychology in society* 12, 3-18.
- Muller, M. (1990). «Mozambique». Στο M. Hazelton & N. Schaay (επιμ.), *Social services in a changing South Africa. Proceedings of the fourth OASSA national conference* (σσ. 55-61). Johannesburg: Organisation for Appropriate Social Services in South Africa.
- Murray, B. (2002). «Psychology tackles apartheid's aftermath». *Monitor on psychology*, January, 50-51.
- Nell, V. (1990). «One world, one psychology: "Relevance" and ethnopsychology». *South African Journal of Psychology* 20 (3), 129-140.
- Nelson, G. & Prilleltensky, I. (επιμ.) (2004). *Community psychology: In pursuit of well-being and liberation*. London: Macmillan.
- Nicholas, L.J. (επιμ.) (1993). *Psychology and oppression: critiques and proposals*. Johannesburg: Skotaville.
- Nicholas, L. (επιμ.) (2003). *Introduction to psychology*. Cape Town: UCT Press.
- Nicholas, L.J. & Cooper, S. (επιμ.) (1990). *Psychology and Apartheid: Essays on the struggle for psychology and the mind in South Africa*. Johannesburg: Vision/Madiba.
- Nzimande, B. (1984). «Industrial psychology and the study of black workers in South Africa: A review and critique». *Psychology in Society* 2, 54-91.
- Painter D. & Theron, W.H. (2001). «Gripping stuff: A response to Kevin Durrheim». *South African Journal of Psychology* 31 (1), 12-13.
- Papadopoulos, D. (2003). «The ordinary superstition of subjectivity: Liberalism and technostructural violence». *Theory & Psychology* 13 (1), 73-93.
- Potgieter, C., & De la Rey, C. (1997). «Gender and race: Whereto psychology in South Africa?» *Feminism & Psychology* 7 (1), 138-142.
- Pretorius-Heuchert, J.W. & Ahmed, R. (2001). «Community psychology: Past, present, and future». Στο M. Seedat (επιμ.), N. Duncan & S. Lazarus (Cons. Eds.), *Community psychology: Theory, method and practice* (σσ. 17-36). Cape Town: Oxford University Press.
- Ratele, K. & Duncan, N. (επιμ.) (2003). *Social psychology: identities and relationships*. Cape Town: UCT Press.
- Rose, N. (1989). «Psychology as a "social" science». Στο I. Parker & J. Shotter (επιμ.), *Deconstructing social psychology*. London: Sage.
- Saul, J.S. (1997). «Liberal democracy vs. popular democracy in Southern Africa». *Review of African Political Economy* 24, 219-236.
- Seedat, M. (1990). «Programmes, trends and silences in South African psychology 1983-1988». Στο L.J. Nicholas & S. Cooper (επιμ.) *Psychology and Apartheid: Essays on the struggle for psychology and the mind in South Africa*. Johannesburg: Vision/Madiba.
- Seedat, M., Duncan, N. & Lazarus, S. (2001). «Community psychology: Theory, method, and practice». Στο M. Seedat (επιμ.), N. Duncan & S. Lazarus (Cons. Eds.), *Community psychology: Theory, method and practice* (σσ. 3-14). Cape Town: Oxford University Press.
- Sehlapelo, M. & Terre Blanche, M.J. (1996). «Psychometric testing in South Africa: Views from above and below». *Psychology in Society* 21, 49-59.
- Stevens, G. & Mohamed, F. (2001). «Beating the battered: The psychology of secondary victimization». *Theta* 2.
- Swartz, L. (1986). «Carl Rogers in South Africa». *Psychology in Society* 6, 139-143.
- Taylor, T.R. (1994). «A review of three approaches to cognitive assessment, and a proposed integrated approach based on a unifying theoretical framework». *South African Journal of Psychology* 24 (4), 184-193.
- Terreblanche, S. (2003). *A history of inequality in South Africa*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
- Terre Blanche, M. (1997). «Crash». *South African Journal of Psychology* 27 (2), 59-63.
- Terre Blanche, M.J., Bhavnani, K.K. & Hook, D. (επιμ.) (1999). *Body politics. Power, knowledge and the body in the social sciences*. Johannesburg: Histories of the Present Press.
- Terre Blanche, M.J. & Kruger, D.J. (1997). «Crash test dummies». Στο Terre Blanche (επιμ.), *Proceedings of the 3rd Annual Qualitative Methods Conference*. Pretoria: Unisa.

- Terre Blanche, M., & Seedat, M. (2001). «Martian landscapes: The social construction of race and gender at South Africa's National Institute for Personnel Research, 1946-1984». Στο N. Duncan, A. Van Niekerk, C. De la Rey & M. Seedat (επιμ.), *Race, racism, knowledge production and psychology in South Africa* (σσ. 61-82). New York: Nova Science Publishers.
- Turton, R.W. (1986). «Bourgeois counselling and working-class clients: some problems and political implications». *Psychology in Society* 6, 85-100.
- Whitaker, S. (1991). «A critical historical perspective on psychology in Azania/South Africa». Στο J. Jansen (επιμ.), *Knowledge & Power in South Africa: Critical Perspectives across the discipline*. Johannesburg: Skotaville.